

Gatunki instrumentalne baroku - inne formy

- [Gatunki instrumentalne baroku - inne formy](#)

A close-up photograph of several organ pipes, showing their cylindrical bodies and the wind chest mechanism at the top. The pipes are arranged in a row, receding into the background. A dark, semi-transparent rectangular box is overlaid on the middle of the image, containing the title text in white.

Gatunki instrumentalne baroku - inne formy

Ważne daty

1722 – Johann Sebastian Bach, *Preludium C-dur BWV 846*

ok. 1712 – Johann Sebastian Bach, *Fantazja G-dur BWV 572*

XVII w. – powstanie fugi

ok. 1704 – Johann Sebastian Bach, *Toccata d-moll BWV 565*

Scenariusz dla nauczyciela

Źródło: online-skills, licencja: CC0.

I. Muzyka w ujęciu historycznym – periodyzacja, język, właściwości i charakterystyka.

5. Barok. Uczeń:

1) charakteryzuje muzykę barokową w kontekście estetyki epoki, uwzględniając:

c) szczyt rozwoju polifonii związany z twórczością Jana Sebastiana Bacha,

d) powstanie systemu dur-moll i basso continuo,

2) omawia cechy wybranych form muzycznych (fuga, preludium, toccata, suita i partita, tańce: menuet, gawot; koncert, concerto grosso, sonata barokowa, uwertura, opera, oratorium, pasja, kantata);

4) wymienia i charakteryzuje twórczość kompozytorów (Claudio Monteverdi, Johann Sebastian Bach, Georg Friedrich Haendel, Antonio Vivaldi, Arcangelo Corelli, klawesyniści francuscy: Jean Philippe Rameau, François Couperin);

6) zna pojęcia: system dur-moll, polifonia imitacyjna, bas cyfrowany (basso continuo), kontrapunkt, forma ewolucyjna, orkiestra barokowa, improwizacja, forma wariacyjna, ostinato, system równomiernie temperowany, bel canto.

II. Analiza i interpretacja dzieł muzycznych. Uczeń:

1. zna podstawowe terminy i pojęcia właściwe dla opisu i zrozumienia wybranych dzieł muzycznych;

3. zna konteksty kulturowe i naukowe powstawania muzyki;

4. dokonuje analizy percepcyjnej, uwzględniając:

a) elementy muzyki,

b) podstawowe techniki kompozytorskie,

c) cechy stylów muzycznych,

d) strukturę gatunków i form muzycznych, ich zmiany i rozwój,

e) funkcje: np. religijna, społeczna, użytkowa, artystyczna i in.;

5. rozpoznaje cechy stylistyczne utworu reprezentującego określoną epokę muzyczną;

6. potrafi odnaleźć konotacje między dziełami dawnymi a obecnymi we współczesnej kulturze popularnej, np.:

d) J. S. Bach, Preludium C-dur (DWK) – Ch. Gounod, Ave Maria.

III. Tworzenie wypowiedzi związanych z historią i kulturą muzyczną. Uczeń:

1. wypowiada się w formie ustnej (np. dyskusja, prezentacja, debata) i/lub pisemnej (np. esej, referat) o dziełach muzycznych w oparciu o podstawową terminologię;

3. interpretuje i odczytuje w kontekście dokonań epoki wybrane dzieła muzyczne;

4. formułuje logiczną wypowiedź na temat dzieł, form, gatunków, stylów, technik i twórców muzycznych, uwzględniając zależności między nimi w kontekście: genezy, przeobrażeń, porównań.

Nauczysz się

przedstawiać cechy drobnych form instrumentalnych;

charakteryzować rodzaje polifonicznej muzyki instrumentalnej;

przyporządkowywać dzieła do ich autorów;

rozróżniać dzieła na podstawie nagrań dźwiękowych;

używać właściwą terminologię muzyczną.

Ewolucja drobnych form instrumentalnych

Ważną rolę w powstaniu fugi odegrał ricercar, zwany inaczej tiento lub capriccio. Na przełomie XVI i XVII wieku istniały jego dwa rodzaje: **imitacyjny**, wywodzący się z **motetu** przeimitowanego, od którego zapożyczył przeprowadzenia różnych tematów, oraz **nieimitacyjny**, który strukturalnie przypominał preludium przeznaczone na lutnię.

Z czasem ilość tematów zmniejszyła się, a jeden z nich zyskał wiodące znaczenie. Ricercar tworzony był na instrumenty solowe (najczęściej organy i lutnię) oraz zespoły instrumentalne.

Girolamo Frescobaldi, „Recercari et canzoni”, 1615, online-skills, CC BY 3.0

Canzona początkowo była instrumentalną **transkrypcją** francusko-niderlandzkich pieśni świeckich (**chanson**) na lutnię i instrumenty klawiszowe. Z czasem stała się formą imitacyjną, podzieloną na kontrastujące ze sobą pod względem **tempa**, **metrum** i **rytmu** odcinki w których wyrazisty temat przeprowadzany był z wykorzystaniem techniki **kontrapunktu**. Wywarła wpływ na kształtowanie się fugi, a w późnym baroku przeistoczyła się w formę cykliczną, **sonatę**.

Johann Sebastian Bach, „Canzona d-moll BWV 588”, 1705, online-skills, CC BY 3.0

W XVII wieku z ricercaru imitacyjnego o jednym temacie, wykształciła się fuga – forma **polifoniczna**, w której temat przeprowadzany był kolejno w różnych głosach, często przy użyciu kontrapunktu. Całość uzupełniały **łączniki** i **epizody**. Fuga mogła być samodzielnym utworem, częścią połączoną z inną formą (np. toccatą, preludium) lub wchodzić w skład większej kompozycji (np. sonaty).

Johann Sebastian Bach, „Fuga mała g-moll BWV 578”, ok. 1707, online-skills, CC BY 3.0

Formy wariacyjne w muzyce instrumentalnej

Jerzy Habela wariacjami określa *utwór składający się z wyrazistego tematu oraz z kilku (do kilkudziesięciu) odcinków (tj. wariacji), w których cały temat lub tylko jego motywy ulegają różnym przemianom*. Terminem tym określano samodzielne utwory oraz elementy **ostinatowe** występujące w barokowych kompozycjach. Reprezentacyjnymi formami wariacyjnymi baroku były: passacaglia, chaconne i folia.

Passacaglia początkowo była nazwą hiszpańskiej pieśni z towarzyszeniem gitary. W XVII wieku przeistoczyła się w taniec o trójdzielnym metrum i umiarkowanym tempie, opierającym się na schemacie ostinatomym, zapożyczonym od **refrenu**. Często występowała jako część **suity** lub **kantaty**, szczyt jej rozwoju nastąpił w muzyce organowej i klawesynowej. Według Bukofzera *próby rozgraniczenia zakresu pojęcia chaconne i passacaglia są historycznie nieuzasadnione*. Twórcy barokowi często używali tych nazw zamiennie. Kompozycje późnobarokowe wykazują pewne różnice rytmiczne – passacaglia przypomina pod tym względem **sarabandę**, a chaconne pozostaje przy równomiernej rytmice.

Folia początkowo była portugalskim tańcem, jednak w baroku przyjęła formę wariacyjnej muzyki instrumentalnej, w której pojawiły się: ośmiodźwiękowa formuła basowa oraz stopniowe zwiększenie stopnia trudności wykonawczej w kolejnych wariacjach. Była powszechnie uprawiana na całym półwyspie Iberyjskim.

Antonio Vivaldi, „Sonata d-moll, Op. 1, No. 12, RV. 63”, „La Follia”, 1705, online-skills, CC BY 3.0

Powyższe formy wariacyjne polegały na tworzeniu kontrapunktów do tematu powtarzanego w basie (tzw. basso ostinato), czasem przenoszonego do innych głosów. Dłuższe formy zawierały modyfikacje rytmiczne i [melodyczne](#). Zyskały popularność we Włoszech, następnie we Francji i Niemczech.

Formy figuracyjne w muzyce instrumentalnej

Preludium to jedna z najstarszych form instrumentalnych, znane było już w średniowieczu jako [improwowany](#) wstęp (przygrywka) do utworów o charakterze wokalnym. W późniejszym okresie w dalszym ciągu preludium pełniło rolę wstępu do innych form (w baroku najczęściej do fugi oraz suity), jednak przybrały rozbudowaną formę.

Johann Sebastian Bach, „Preludium C-dur BWV 553”, XVIII wiek, online-skills, CC BY 3.0

Polecenie 1

Wysłuchaj materiału dźwiękowego i wskaż zależności, jakie zachodzą między utworami.

[Nagranie dostępne na portalu epodreczniki.pl](#)

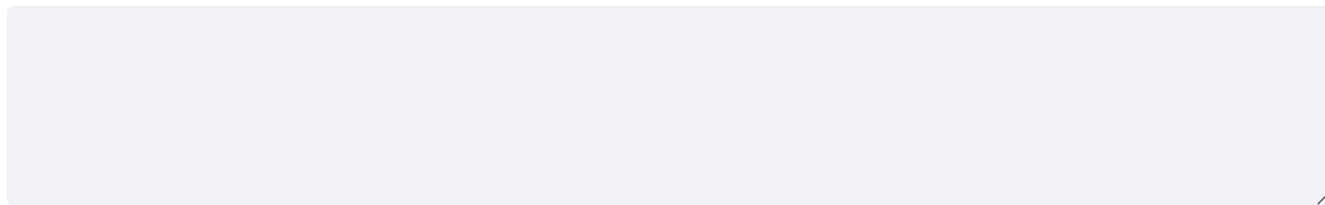
Johann Sebastian Bach, „Preludium C-dur BWV 846”, 1722, online-skills, CC BY 3.0

Utwór muzyczny: Johann Sebastian Bach, *Preludium C-dur BWV 846*. Kompozycja posiada szybkie tempo. Cechuje się skocznym charakterem.

[Nagranie dostępne na portalu epodreczniki.pl](#)

Charles Gounod, „Ave Maria”, 1853, online-skills, CC BY 3.0

Utwór muzyczny: Charles Gounod, *Ave Maria*. Kompozycja posiada umiarkowane tempo. Cechuje się spokojnym charakterem.

Inna wersja zadania

*Toccata jest formą muzyczną przeznaczoną na instrumenty klawiszowe. Z włoskiego termin toccare oznacza uderzać, co odnosi się do uderzania w klawisz instrumentu. Toccata to improwizacyjna forma stanowiąca, podobnie jak preludium, wstęp do suity bądź fugi. Cechą niektórych toccat jest ich rozpoczęcie **akordami** zwartymi, a następnie przejście do **figuracji**.*

[Nagranie dostępne na portalu epodreczniki.pl](#)

Johann Sebastian Bach, „Toccata d-moll BWV 565”, ok. 1704, online-skills, CC BY 3.0

Utwór muzyczny: Johann Sebastian Bach, *Toccata d-moll BWV 565*. Kompozycja posiada umiarkowane tempo. Cechuje się majestatycznym, wirtuozerskim charakterem.

Fantazja jest utworem instrumentalnym, oryginalnym pomysłem kompozytora, mającym charakter wirtuozerski. Oparta jest na wielu kontrastujących ze sobą tematach, często będących improwizacjami.

[Nagranie dostępne na portalu epodreczniki.pl](#)

Johann Sebastian Bach, „Fantazja G-dur BWV 572”, ok. 1712, online-skills, CC BY 3.0

Utwór muzyczny: Johann Sebastian Bach, *Fantazja G-dur BWV 572*. Kompozycja posiada umiarkowane tempo. Cechuje się majestatycznym, wirtuozerskim charakterem.

Ćwiczenie 1

Uzupełnij tekst o brakujące słowa.

Ważną rolę w powstaniu fugi odegrał , zwany inaczej tiento lub capriccio.

Na przełomie XVI i XVII wieku istniały jego dwa rodzaje: imitacyjny, wywodzący się z motetu przeimitowanego, od którego zapożyczył przeprowadzenia różnych tematów oraz

, który strukturalnie przypominał preludium przeznaczone na lutnię.

początkowo była nazwą hiszpańskiej pieśni z towarzyszeniem gitary.

W XVII wieku przeistoczyła się w taniec o trójdzielnym metrum i umiarkowanym tempie, opierającym się na schemacie , zapożyczonym od refrenu.

[Nagranie dostępne na portalu epodreczniki.pl](#)

Audio 1, online-skills, CC BY 3.0

Utwór muzyczny 1. Kompozycja posiada umiarkowane tempo. Cechuje się hymnicznym charakterem.

[Nagranie dostępne na portalu epodreczniki.pl](#)

Audio 2, online-skills, CC BY 3.0

Utwór muzyczny 2. Kompozycja posiada umiarkowane tempo. Cechuje się spokojnym charakterem.

[Nagranie dostępne na portalu epodreczniki.pl](#)

Audio 3, online-skills, CC BY 3.0

Utwór muzyczny 3. Kompozycja posiada umiarkowane tempo. Cechuje się spokojnym charakterem.

Ćwiczenie 2

Rozpoznaj utwory. Przyporządkuj kompozycje i ich autorów do właściwych plików dźwiękowych.

Audio 1, Audio 2, Audio 3

Utwór	Kompozycja	Autor
Audio 1		
Audio 2		
Audio 3		

Inna wersja zadania

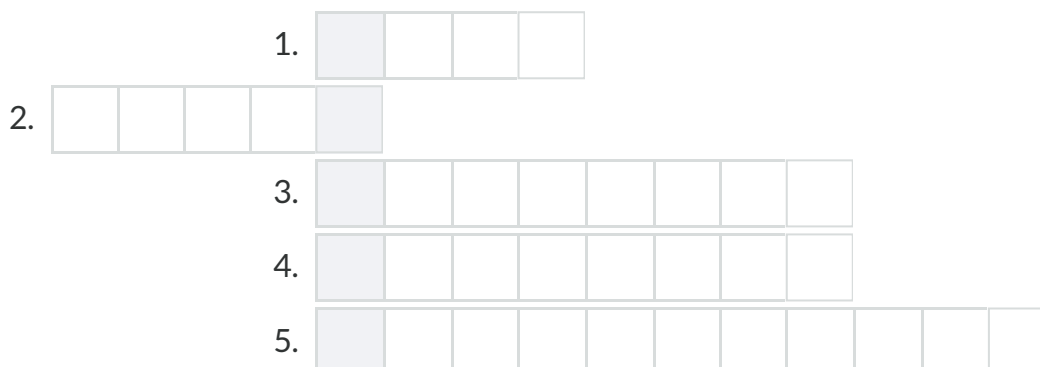
Ćwiczenie 3

Zaznacz zdanie prawdziwe.

- ☐ Toccata jest formą muzyczną przeznaczoną na instrumenty perkusyjne, z włoskiego termin toccare oznacza uderzać.
- ☐ Fuga może być częścią większej formy, np. sonaty.
- ☐ Passacaglia jest tańcem pochodzenia francuskiego i miała znaczący wpływ na rozwój muzyki wariacyjnej.

Ćwiczenie 4

Rozwiąż krzyżówkę.

1. Nazwisko kompozytora uważanego za największego w okresie baroku.
2. Taniec pochodzenia portugalskiego, z czasem przyjął formę wariacyjną.
3. Posiada dwa rodzaje: imitacyjny i nieimitacyjny.
4. Wielokrotne powtarzanie w toku utworu struktury melodycznej (także harmonicznej lub rytmicznej), najczęściej w głosie najniższym.
5. Technika kompozytorska polegająca na snuciu 2 lub więcej niezależnych od siebie, ale w trakcie wykonania współbrzmiących ze sobą linii melodycznych.

Ćwiczenie 5

Dobierz do formy muzyki instrumentalnej charakterystyczną dla niej technikę.

Figuracja

Ricercar

Imitacja

Passacaglia

Ostinato

Toccata

Ćwiczenie 6

Z podanych terminów wybierz te, które zalicza się do małych form instrumentalnych.

☐ Sonata

☐ Opera

☐ Ricercar

☐ Fuga

☐ Msza

☐ Oratorium

☐ Toccata

Ćwiczenie 7

Do terminów dobierz właściwe definicje.

Łącznik

Opracowanie utworu muzycznego na inny niż w oryginale zespół wykonawczy (orkiestracja) lub inny instrument.

Transkrypcja

Dźwięki tzw. akordów rozłożonych (czyli akordów rozłożonych na składniki), prowadzonych zazwyczaj w drobnych i równych wartościach rytmicznych.

Figuracja

Jeden z elementów formy muzycznej, który pełni funkcję przejścia pomiędzy kolejnymi odcinkami utworu muzycznego.

Kontrapunkt

Technika kompozytorska polegająca na snuciu 2 lub więcej niezależnych od siebie, ale w trakcie wykonania współbrzmiących ze sobą linii melodycznych.

Polecenie 2

Na podstawie dowolnie wybranych przykładów drobnych form i ich muzycznych realizacji, uzasadnij, jakie miały znaczenie dla głównych form i gatunków instrumentalnych.

Słownik pojęć

Akord

współbrzmienie co najmniej 3 różnych co do wysokości dźwięków, których stosunki są regulowane zasadami akustyki, psychologii, estetyki, a zwłaszcza harmoniki.

Chanson

termin stosowany na określenie różnych typów francuskich pieśni; u trubadurów i truverów (XII–XIII w.) – jednogłosowa, oparta na formie ballady, ronda, virelai.

Epizod

w fudze i rondzie część formy oparta na własnym materiale tematycznym, która nie wykazuje na ogół związku motywicznego z tematem lub refrenem.

Figuracja

kształtowanie linii melodycznej, wykorzystujące dźwięki gamy diatonicznej lub chromatycznej, a także dźwięki tzw. akordów rozłożonych (czyli akordów rozłożonych na składniki), prowadzonych zazwyczaj w drobnych i równych wartościach rytmicznych.

Imitacja

środek techniki polifonicznej, polegający na powtórzeniu całości lub fragmentu melodii jednego głosu przez głos drugi, podczas gdy głos pierwszy kontynuuje swoją linię melodyczną.

Improwizacja

działalność artystyczna, podczas której akt twórczy zbiega się z jednoczesnym wykonaniem powstającego utworu.

Kantata

wieloczęściowy, niesceniczny utwór wokalny, złożony z arii, recytatywów, duetów, ansambli, chórów i ritornelów instrumentalnych.

Kontrapunkt

technika kompozytorska polegająca na snuciu 2 lub więcej niezależnych od siebie, ale w trakcie wykonania współbrzmiących ze sobą linii melodycznych, tworzonych według określonych zasad tonalnych, harmoniczných i rytmicznych.

Łącznik

jeden z elementów formy muzycznej, który pełni funkcję przejścia pomiędzy kolejnymi odcinkami utworu muzycznego.

Melodyka

jeden z głównych elementów dzieła muzycznego; następstwo dźwięków różnej wysokości, zwykle porządkowanych według określonych zasad tonalnych, rytmiczno-metrycznych i formalnych.

Metrum

zasada porządkowania przebiegu dźwięków w utworze pod względem ich wartości rytmicznej (tzn. relatywnego czasu trwania) i rozkładu akcentów w obrębie taktu.

Motet

jedna z najstarszych form wielogłosowej muzyki wokalne, uprawiana od XIII do XIX wieku, do czasu baroku wyłącznie a cappella.

Ostinato

wielokrotne powtarzanie w toku utworu struktury melodycznej (także harmoniczej lub rytmicznej), najczęściej w głosie najniższym (tzw. basso ostinato).

Polifonia

rodzaj faktury wynikający z występowania w utworze kilku niezależnych, lecz skoordynowanych ze sobą linii melodycznych.

Refren

w utworach wokalnych i wokально-instrumentalnych, zwłaszcza w pieśni, stała melodia powtarzana po każdej zwrotce.

Rytm

jeden z podstawowych elementów dzieła muz., regulujący jego przebieg w czasie.

Sarabanda

taniec hiszpański, prawdopodobnie pochodzenia perskiego, w wolnym tempie, metrum trójdzielnym, z charakterystycznym akcentem na drugiej części taktu.

Sonata

cykliczna forma muzyki instrumentalnej, składająca się najczęściej z 4 odrębnych, stanowiących zamkniętą całość części, zestawionych w odpowiedniej kolejności na zasadzie kontrastu agogicznego (kontrastu tempa), kontrastu wyrazowego i wspólnoty lub pokrewieństwa tonacji.

Suita

cykliczna forma instrumentalna, tzn. zbudowana z kilku lub kilkunastu części, głównie o charakterze tanecznym, utrzymanych na ogół w tej samej lub pokrewnej tonacji.

Tempo

szybkość wykonania utworu muzycznego, zaplanowana przez kompozytora lub realizowana podczas wykonania, uznawana za jeden z elementów utworu.

Transkrypcja

opracowanie utworu muzycznego na inny niż w oryginale zespół wykonawczy (orkiestracja) lub inny instrument.

Źródło:

encyklopedia.pwn.pl

Biblioteka muzyczna

Girolamo Frescobaldi, „Recercari et canzoni”, 1615, online-skills, CC BY 3.0

Johann Sebastian Bach, „Canzona d-moll BWV 588”, 1705, online-skills, CC BY 3.0

Johann Sebastian Bach, „Fuga mała g-moll BWV 578”, ok. 1707, online-skills, CC BY 3.0

George Friderich Haendel, „Passacaglia g-moll”, ok. 1720, online-skills, CC BY 3.0

Antonio Vivaldi, „Sonata d-moll, Op. 1, No. 12, RV. 63”, „La Follia”, 1705, online-skills, CC BY 3.0

Johann Sebastian Bach, „Preludium C-dur BWV 553”, XVIII wiek, online-skills, CC BY 3.0

Nagranie dostępne na portalu epodreczniki.pl

Johann Sebastian Bach, „Preludium C-dur BWV 846”, 1722, online-skills, CC BY 3.0

Utwór muzyczny: Johann Sebastian Bach, *Preludium C-dur BWV 846*. Kompozycja posiada szybkie tempo. Cechuje się skocznym charakterem.

Nagranie dostępne na portalu epodreczniki.pl

Charles Gounod, „Ave Maria”, 1853, online-skills, CC BY 3.0

Utwór muzyczny: Charles Gounod, *Ave Maria*. Kompozycja posiada umiarkowane tempo. Cechuje się spokojnym charakterem.

[Nagranie dostępne na portalu epodreczniki.pl](#)

Johann Sebastian Bach, „Toccata d-moll BWV 565”, ok. 1704, online-skills, CC BY 3.0

Utwór muzyczny: Johann Sebastian Bach, *Toccata d-moll BWV 565*. Kompozycja posiada umiarkowane tempo. Cechuje się majestatycznym, wirtuozerskim charakterem.

[Nagranie dostępne na portalu epodreczniki.pl](#)

Johann Sebastian Bach, „Fantazja G-dur BWV 572”, ok. 1712, online-skills, CC BY 3.0

Utwór muzyczny: Johann Sebastian Bach, *Fantazja G-dur BWV 572*. Kompozycja posiada umiarkowane tempo. Cechuje się majestatycznym, wirtuozerskim charakterem.

Bibliografia

M. Bukofzer, *Muzyka w epoce baroku. Od Monteverdiego do Bacha*, PWN 1970

D. Gwizdalanka, *Historia muzyki 2*, PWM 2006

J. Habela, *Słowniczek muzyczny*, PWN 1983

D. Szlagowska, *Muzyka Baroku*, Akademia Muz. w Gdańsku, 1998

J. Chomiński, K. Witkowska-Chomińska, *Historia muzyki, cz. 1*, PWM 1989